

LIETUVOS KULTŪROS TYRIMŲ INSTITUTAS
LIETUVOS FILOSOFIJOS ISTORIJOS SKYRIUS

LIETUVOS FILOSOFIJOS TRAJEKTORIJS 2024

Konferencijos programa ir pranešimų tezės

Vilnius
2024 m. lapkričio 21–22 d.

Redakcinė kolegija

dr. Gintaras Kabelka

dr. Alvydas Noreika (atsakingasis redaktorius)

dr. Rūta Marija Vabalaitė

dr. Dalius Viliūnas

ISSN 3030-167X

© Lietuvos kultūros tyrimų institutas, autoriai, 2024

TURINYS

Pratarmė / 5

KONFERENCIJOS PROGRAMA / 6

PRANEŠIMŲ TEZĖS

VYGANDAS ALEKSANDRAVIČIUS

Ikikritinis Kanto projektas kaip Newtono ir Rousseau poveikio refleksija / 8

ALDIS GEDUTIS

Filosofija Lietuvoje 2012–2022 m. administracinio reduktyvizmo požiūriu / 10

VERONIKA GIRININKAITĖ

Rūderis Josipas Boškovičius ir Lietuva: akademiniai ir draugystės ryšiai / 11

DALIUS JONKUS

Fenomenologinė gamtos samprata ir subjektiškai orientuota ontologija
Sezemano filosofijoje / 12

GINTARAS KABELKA

Metafilosofija sovietmečio Lietuvoje / 13

TOMAS KAVALIAUSKAS

Arvydo Šliogerio ir Henry'io Parlando fotosofijų skirtumai ir panašumai / 14

NIJOLĖ KERŠYTĖ

A. J. Greimo semiotika: filosofija ar mąstymo būdas? / 15

VAIVA KUBECKIENĖ

Vanitas raiška Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje baroko laikotarpiu:
sąmoningumo ir represyvumo trajektorijos / 16

VILIUS KUBEKAS

Stasys Šalkauskis ir filosofinis lietuviško tautinio savitumo formulavimas
Didžiojo karo metais / 17

ALVYDAS NOREIKA

Vytauto Kavolio socialinė estetika / 18

OLEGAS SKORIUKOVAS

Istorijos metafizikos samprata Levo Karsavino darbuose / 20

MINDAUGAS STOŠKUS

Vosylius Sezemano Antikos filosofijos recepcija,
interpretacija ir aktualizacija / 21

GINTARAS SUNGAILA

Filosofemos Petro Mohylos „Apeigyne“ – kodėl ima dominuoti
scholastinės sampratos? / 22

MARIJA RŪTA VABALAITĖ

Kaip Vosylius Sezemanas suprato Friedricho Nietzsche'ės filosofiją?
Rekonstrukcijos bandymas / 23

VYTIS VALATKA

Šešios paskutinės Aristotelio kategorijos scholastinėje logikoje / 24

PILĖ VELJATAGA

Dailė ir ideologija ankstyvuoju sovietmečiu: „formalizmo“ kritika
ir menininkų bendruomenės gynybinės strategijos / 25

PRATARMĖ

Šiomet sukanka 140 metų, kai gimė vienas žymiausių Lietuvos filosofų Vosylius Sezemanas. Pradėjęs savo filosofo kelią Rusijoje, iš kurios 1922 m. buvo bolševikų išsiųstas garsiuoju „filosofų laivu“, 1923 m. Sezemanas atsidūrė Lietuvoje ir su ja susiejo savo likimą iki pat mirties 1963 m. Čia jis dėstė įvairius filosofijos kursus, parengė svarbiausius savo kūrinius – *Pažinimo problemą* (1927–30), *Logiką* (1928), *Gnoseologiją* (1931) ir *Estetiką* (1970), – į lietuvių kalbą išvertė Antikos filosofo Aristotelio kūrinių *Apie sielą* (1959) ir kitais būdais aktyviai dalyvavo vietos filosofiniame gyvenime.

Savo darbais ir asmenybe Sezemanas savaip simbolizuoja tiek filosofijos apskritai, tiek konkrečiai Lietuvos filosofijos neapsiribojimą viena siaura geografine ir kultūrine vieta, bet skleidimąsi plačioje kalbų, kultūrų ir visuomenių erdvėje. Todėl nėra geresnio būdo paminėti Pasaulinę filosofijos dieną, kaip atiduoti pagarbos duoklę šiam iškiliam Lietuvos ir pasaulio mąstytojui.

Su Pasauline filosofijos diena!

Konferencijos organizatoriai

K O N F E R E N C I J O S P R O G R A M A

LAPKRIČIO 21 d. (ketvirtadienis)

10:00–10:05 Konferencijos atidarymo žodis

I SESIJA. **VOSYLIUI SEZEMANUI – 140**

Moderuoja Alvydas Noreika

10:05–11:05 Dalius Jonkus. Fenomenologinė gamtos samprata
ir subjektiškai orientuota ontologija Sezemano filosofijoje

11:05–11:35 Mindaugas Stoškus. Vosylius Sezemano Antikos filosofijos
receptija, interpretacija ir aktualizacija

11:35–12:05 Marija Rūta Vabalaitė. Kaip Vosylius Sezemanas suprato
Friedricho Nietzsche'ės filosofiją? Rekonstrukcijos bandymas

12:05–12:20 Kavos pertrauka

II SESIJA. **METAFILOSOFIJA**

Moderuoja Rūta Marija Vabalaitė

12:20–12:50 Gintaras Sungaila. Filosofemos Petro Mohylos „Apeigyne“ –
kodėl ima dominuoti scholastinės sampratos?

12:50–13:20 Gintaras Kabelka. Metafilosofija sovietmečio Lietuvoje

13:20–13:50 Aldis Gedutis. Filosofija Lietuvoje 2012–2022 m.
administracinio reduktyvizmo požiūriu

13:50–14:50 Pietų pertrauka

III SESIJA. **PAŽINIMO TEORIJA**

Moderuoja Dalius Viliūnas

14:50–15:20 Vytis Valatka. Šešios paskutinės Aristotelio kategorijos
scholastinėje logikoje

15:20–15:50 Vygandas Aleksandravičius. Iki kritinis Kanto projektas
kaip Newtono ir Rousseau poveikio refleksija

15:50–16:20 Veronika Girininkaitė. Ruđeris Josipas Boškovičius ir Lietuva:
akademiniai ir draugystės ryšiai

16:20–16:50 Nijolė Keršytė. A. J. Greimo semiotika: filosofija ar mąstymo būdas?

LAPKRIČIO 22 d. (penktadienis)

IV SESIJA. ESTETIKA

Moderuoja Gintaras Kabelka

10:00–10:30 Pillė Veljataga. Dailė ir ideologija ankstyvuoju sovietmečiu:

„formalizmo“ kritika ir menininkų bendruomenės gynybinės strategijos

10:30–11:00 Alvydas Noreika. Vytauto Kavolio socialinė estetika

11:00–11:30 Tomas Kavaliauskas. Arvydo Šliogerio ir Henry'io Parlando
fotosofijų skirtumai ir panašumai

11:30–11:45 Kavos pertrauka

V SESIJA. KULTŪROS IR ISTORIJOS FILOSOFIJA

Moderuoja Pillė Veljataga

11:45–12:15 Vaiva Kubeckienė. *Vanitas* raiška Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje
Baroko laikotarpiu: sąmoningumo ir represyvumo trajektorijos

12:15–12:45 Vilius Kubekas. Stasys Šalkauskis ir filosofinis lietuviško tautinio
savitumo formulavimas Didžiojo karo metais

12:45–13:15 Olegas Skoriukovas. Istorijos metafizikos samprata
Levo Karsavino darbuose

13:15–13:45 Konferencijos uždarymas

Vygandas Aleksandravičius

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

IKIKRITINIS KANTO PROJEKTAS KAIP NEWTONO IR ROUSSEAU POVEIKIO REFLEKSIJA

Siekiant geriau išsiaiškinti Apšvietos supratimui lemtingas XVIII a. vidurio mąstymo peripetijas, svarbu išskleisti gamtos mokslo ir filosofijos diskursų laipsnišką, bet tarsi negrįžtamą atsiribojimą, pirmajam užimant vis platesnę pažinimo dalį ir savo metodologijos veiksmingumu lėtai ir užtikrintai stumiančiam, atrodytų, „bergždzias“ filosofines spekuliacijas į žmogiškosios žinijos paribius. XVIII a. viduryje buvo tas kritinis metas, kai tokia mokslo emancipacija įgijo, tartum, negrįžtamą pagreitį. Mūsų nagrinėjamų autorių – Isaaco Newtono ir Jeano-Jacqueso Rousseau – darbai atsidūrė tame lemtingos transformacijos mazge. Ši esmingą pasikeitimą neblogai reziuumuoja Ernstas Cassireris: „Apšvieta neieško savo mąstymo idealų praeities filosofinėse doktrinosė; priešingai, savo idealą ji konstruoja pagal tuometį gamtos mokslo modelį ir pavyzdį“ (Apšvietos filosofija, 1951, 7).

Tačiau nebūsime čia visiškai supaprastinančios mokslo istorijos kaip laipsniškos kumuliatyvios pažangos sampratos plėtotojais – ji mums atrodo perdėm lėkšta ir neadekvati. Seksime daugiau Thomaso Samuelio Kuhno mokslo raidos kaip paradigmos kaitos samprata. Vis dėlto vyraujanti kumuliatyvios pažangos samprata su savo orientacija į pragmatinį, tai yra, taikomąjį, o ne tiesioieškos aspektą, taip pat buvo lydima vis siauresnės atskirų mokslo šakų specializacijos, dėl to laipsniškai neteko visuminio žmogaus gyvenimo supratimo perspektyvos. Kaip tik dėl to, manytume, kilo tas nerimas, kuris buvo bendras mūsų tyrinėjamiems autoriams – Newtonui ir Rousseau.

Čia į šią istorijos dramą norėtume įvesti trečią asmenį, juolab, kad šiemet tam netgi nutiko palanki proga – trečias, galima sakyti, mūsų žemiečio gimimo šimtmetis. Kas gi geriau negu Immanuelis Kantas padės mums suprasti Newtono ir Rousseau ryšį, jų tuometį aktualumą, pagrindines idėjas ir galimas jų triūso implikacijas?

Kaip žinoma, būtent Newtonas ir Rousseau buvo pagrindiniai Kantą pastūmėję autoriai. Jų darbą jis vertino kaip geriausią teodicėją. Nes tai, reikia manyti, ir jiems, ir Kantui atrodė svarbu. Mąstymo ir tikėjimo santykis, rūpėjęs visai mūsų čia nagrinėjamai trijulei, buvo tas pamatinis mazgas, kuriame atsiskleidžia svarbiausi žmogiškosios dalios, imant ją kaip visumą, apmąstymai ir juos lydinti įtamos.

XVIII a. viduryje buvo tiek Newtono fizikos išsigalėjimo, tiek žymiausių Rousseau veikalų sukūrimo, tiek jaunojo Kanto intelektualinio brendimo metas. Tyrinėtojai pažymi, kad Kanto tuomečius ieškojimus galima įvardinti kaip „rusoistinį“ jo kūrybos posūkį. Taip pat tai įvardijama kaip ikikritinis Kanto mąstymo projektas – pastanga susieti tikėjimą ir mokslą. Galima sakyti, kad, nors ir radikaliai transformuota, ši užmačia išliko ir vėlyvojo Kritikų Kanto mąstyme. Mums, praradusiems viltį mąstyti apie žmogų kaip visumą, šis momentas dažnai yra pražiūrimas. Pamėginsime jį priminti.

FILOSOFIJA LIETUVOJE 2012–2022 M. ADMINISTRACINIO REDUKTYVIZMO POŽIŪRIU

Įprastai į filosofiją žvelgiama per idėjų arba vidinės istorijos prizmę. Turinys ir idėjos svarbesnės už išorinius poveikį darančius veiksmus. Jei tai negresia filosofinių institucijų egzistavimui ir/ar gerbūviui, administraciniai mokslo politikos ir administravimo dokumentai retai kada sulaukia filosofų dėmesio. MOSTA 2018 m. ir LMT 2023 m. paskelbtos palyginamųjų Lietuvos mokslo vertinimo rezultatų ataskaitos nedžiugino tyrėjų bendruomenių. Jų rezultatai suvokiami kaip neišvengiamas blogis, kuris, tikėtina, dažniausiai kardinaliai nepaveikia kasdienės tyrėjų veiklos. Visgi kartais verta panagrinėti šias filosofų bendruomenių ne itin vertinamas ataskaitas, kadangi jos sudaro sąlygas kitokiai perspektyvai, kuri nėra bendramatė idėjų istorijai, žinojimo sociologijai, racionaliai rekonstrukcijai, komparatyvizmui, kontekstualizmui ir kt. įprastesniems filosofijos raidos nagrinėjimo būdams. Administracinė prieiga nesiekia rašyti mokslo istorijos, ji fiksuoja penkerius metus trunkančius dabarties filosofijos periodus, žinios apie kuriuos vertintojams sudaro galimybę „numatyti“ artimiausios ateities perspektyvas. Šios ataskaitos priskirtinos administracinio reduktyvizmo atvejui, nes jos, atlikdamos administracinės kontrolės vaidmenį, ima domėtis tik tris mokslinės (filosofinės taip pat) veiklos parametrus – (i) kokybę, (ii) socialinį ir ekonominį poveikį bei (iii) perspektyvumą. Tikėtina, kad tik „kokybės“ kriterijus nekelia didesnių abejonių filosofų cecho nariams. Socialinis ir ekonominis poveikis ar perspektyvumas nėra tai, kas padeda tinkamiau reglamentuoti kasdienę filosofų veiklą. Pranešime keliami šie klausimai: kaip filosofinių tyrimų kokybė suvokiama ir/ar konstruojama vertinimo ataskaitose? Kokios rekomendacijos teikiamos su filosofija susijusiems vertinamiesiems vienetams? Ko iš filosofinių institucijų tikisi jų vertintojai bei administratoriai? Kuo filosofija skiriasi nuo kitų humanitarinių disciplinų?

RUÐERIS JOSIPAS BOŠKOVIČIUS IR LIETUVA: AKADEMINIAI IR DRAUGYSTĖS RYŠIAI

Ruðeris Josipas Boškovičius (lot. *Rogierius Iosephus Boscovicus*, it. *Ruggiero Giuseppe Boscovich* ir kt., 1711–1787), plačių interesų mokslininkas, išradėjas, fizikas eksperimentatorius ir teoretikas, kilo iš Dalmatijos, mokėsi jėzuitų kolegijose, panaikinus Jėzaus draugiją ilgą laiką dirbo Prancūzijoje. Be kitų darbų, Boškovičius siekė suderinti Isaaco Newtono ir Gottfriedo Wilhelmo Leibnizo pažiūras, ir knygoje *Gamtos filosofijos teorija, suvesta į vieną gamtoje egzistuojančių jėgų dėsni¹* suformulavo dinaminio atomizmo teoriją, kuri gana greit pradėta dėstyti ir Lietuvoje. Išlikę paskaitų užrašai rodo, kad jau 1763–1765 m. Antanas Juozapas Dzialtovskis ją dėstė Vilniaus Antakalnio trinitorių mokykloje, bent 1774 m. Ignotas Lapa ja rėmėsi dėstydamas Kražių mokykloje, o to meto Vilniaus universitete gintos šia teorija paremtos Jokūbo Nakcionavičiaus studentų tezės.

Boškovičiui gyvenant Paryžiuje, 1778–1780 m. su juo bendravo Vilniaus akademijos absolventai astronomas kun. Andrius Streckis ir Edukacinės komisijos atstovas kun. Remigijus Kosakovskis. Streckiui vykstant į Londoną Boškovičius surašė jam rekomendacinį laišką, o Kosakovskis minėjo artimą draugystę su mokslininku savo laiškuose, rašytuose į Vilnių ir adresuotuose Vilniaus astronomui Martynui Počobutui. Pristatomi šiuose laiškuose atrasti liudijimai, patvirtinantys ankstesnes tyrėjų² prielaidas, kad Boškovičių su mokslininkais iš Lietuvos siejo taip pat ir draugystės ryšiai.

¹ *Philosophiae naturalis theoria redacta ad unicum legem virium in natura existentium*, Vienna, 1758.

² Libertas Klimka, Rasa Kivilšienė, *Fizikos ir taikomųjų mokslų pradžia Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, VU Teorinės fizikos ir astronomijos institutas, 2005), p. 12; Bronius Riauba knygoje *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto bruožai*, 2012, p. 297 mini, kad Tomas Žebrauskas susipažino su Boškovičiumi studijų Vienoje metu.

FENOMENOLOGINĖ GAMTOS SAMPRATA IR SUBJEKTIŠKAI ORIENTUOTA ONTOLOGIJA SEZEMANO FILOSOFIJOJE

Mes, žmonės, esame linkę manyti, kad daiktai yra tikri tik tiek, kiek jie yra natūralūs objektai; šią mintį sustiprino modernioji filosofija, kuri gamtinę realybę redukavo į objektus, kuriuose negali būti jokių subjektiškumo apraiškų. Vosylius Sezemanas savo rankraščiuose suformulavo „subjektiškai orientuotą ontologiją“ (SOO), kuri atmeta gamtos kaip realybės be subjektyvumo idėją. Į objektus orientuota ontologija negali suprasti gamtos kaip tikslingos gyvybės. Jei gamta interpretuojama kaip autonominių objektų visuma, tuomet nesuprantamas gyvybės sąryšingumas ir vienovė. Gyvybė negali būti paaiškinta objektiškai, nes ji egzistuoja kaip skirtingų gyvybės formų tarpusavio sąryšis ir kiekvienos gyvasties formos sąryšis su aplinka. Sezemanas siekia parodyti, kad gamta turi būti suprantama per gyvybinio subjektiškumo prizmę. Gamtos racionalumas atskleidžiamas kaip teleologinis instinktų ir laisvos savimonės sąryšis. Pranešimo tikslas - palyginti Sezemano subjektiškai orientuotą ontologiją ir Edmundo Husserlio fenomenologinę instinktų sampratą. Abu autoriai remiasi gamtos teleologiškumo prielaida, tačiau teleologiškumą supranta ne kaip galutinį tikslą, o kaip gyvybinį siekį tobulėti.

METAFILOSOFIJA SOVIETMEČIO LIETUVOJE

Metafilosofija – tai filosofijos, kaip specifinio žinojimo būdo, arba disciplinos, analizė: filosofijos galimybės ir jos pažintinių galių svarstymas, apimantis filosofijos pobūdį ir paskirtį, genezę ir raidą, socialinę ir moralinę atsakomybę, santykį su kitais mokslais bei kitomis žmogaus kūrybinės veiklos formomis. Pranešime glaustai apžvelgiama XX a. 7–8 dešimtmečiais sovietiniame marksizme vykusė diskusija dėl marksistinės filosofijos statuso, pristatomas jos rezultatas – daugiafunkcinė filosofijos samprata: pasak jos, filosofija esanti mokslas apie bendruosius gamtos, visuomenės ir mąstymo dėsnius; kartu filosofija atlieka ir pasaulėžiūrinę (ideologinę) bei mokslų metodologijos funkcijas. Šiame kontekste aptariama Eugenijaus Meškausko filosofijos statuso traktuotė, ypač pabrėžianti filosofijos metodologinę funkciją: filosofija atlieka bendrosios mokslo metodologijos, arba mokslinio mąstymo logikos, vaidmenį ir naujai suformuluoja mokslinio tikrovės reiškinių aiškinimo (mokslškumo) kriterijus. Šią metodologinę funkciją Meškauskas bandė suderinti ir su filosofijos pasaulėžiūrine funkcija. Supažindinama su Bronislovo Kuzmicko 8 dešimtmečio metafilosofiniais svarstymais, teigusiais filosofavimo asmenybinį, individualizuotą pobūdį bei polemizavusiais ir su marksistine (apskritai), ir su Meškausko bei jo mokinių (konkrečiai) plėtota filosofijos sampratomis. Kuzmickas vienu svarbiausių filosofijos bruožų laiko probleminio, savarankiško, kūrybiško, atviro, doroviškai atsakingo mąstymo žadinimą, atmeta utilitarinį filosofijos ir jos visuomeninio vaidmens supratimą. Tokia filosofijos samprata tuomečiame sovietiniame kontekste vertintina kaip bandymas steigti metafilosofines diskusijas ir formuluoti marksizmui alternatyvią filosofijos koncepciją, kuri suprastina ne vien tik kaip neįpareigojantis pasvarstymas, bet ir kaip kvietimas ją praktiškai kultivuoti, papildyti sovietinės filosofijos kanonus tam tikru metafilosofiniu pliuralizmu.

ARVYDO ŠLIOGERIO IR HENRY'IO PARLANDO FOTOSOFIJŲ SKIRTUMAI IR PANAŠUMAI

Arvydo Šliogerio fotosofija (fotografijos filosofija) sutampa su Henry'io Parlando fotosofija tuo, kad jie abu norėjo sugauti „akimirką“, tą YRA. Fotoaparatas pasitarnauja kaip priemonė be žodžių sugauti, užfiksuoti tam tikrą akimirką, momentą. Tačiau Šliogeris, kaip kovotojas prieš hominizaciją, kaip grynosios Būties ieškotojas, savo fotografijoje pateikė kraštovaizdžius be žmogaus. Tuo tarpu Parlandui fotografijoje rūpėjo žmogaus veidas ir aplink pasirodančios detalės, kurios „buvo“ fotografavimo metu, vėliau pasimiršo, o dėl nuotraukos atgijo atmintyje. Atminties atgaivinimas per fotografiją Parlandui buvo svarbus dėl jo grožinės literatūros romane „Sudužo“ panaudotos defamiliarizacijos koncepcijos. Defamiliarizacija įvyksta, kuomet atmintis trūkinėja, nėra tikra, o nuotrauka rodo tai, ką atmintis jau buvo įpratusi matyti kitaip. Dabar nuotraukoje esantys daiktai ir veidai atrodo keistai, kitaip. Apie šią defamiliarizacijos koncepciją Parlandas veikiausiai sužinojo gyvendamas Kaune pas filosofijos profesorių Vosylių Sezemaną, kurio bibliotekoje rado Viktoro Šklovskio knygą, skirtą šiam metodui. Tuo tarpu Šliogeriu rūpi „foto-tiesa“, pateikiant tai, kas matoma čia-ir-dabar, nežaidžiant su atmintimi.

A. J. GREIMO SEMIOTIKA: FILOSOFIJA AR MĄSTYMO BŪDAS?

Pats Algirdas Julius Greimas, vienas iš prancūziškosios semiotikos steigėjų, savosios reikšmės teorijos nelaike filosofija. Jis siekė sukurti mokslinį projektą, o filosofija apskritai jam atrodė pernelyg spekuliatyvus, menkai verifikuojamas, tad į jokią objektyvumą negalintis pretenduoti žinojimas. Jeigu semiotika nėra filosofija, bet taip pat nėra ir tiesiog „lingvistinis metodas“, kaip kai kada ji pristatoma jos kritikų, tai kas ji yra? Šiuo pranešimu mėginsiu parodyti, jog tai – specifinis mąstymo būdas. Tuo tikslu įrašysiu ją į bendresnį to meto intelektualinių debatų lauką, kuriame konfrontavo Jeanas-Paulis Sartre’as ir Claude’as Lévi-Straussas, o vėliau šią konfrontaciją pratęsė Paulis Ricœuras, kritikavęs tiek Lévi-Straussą, tiek Greimą.

Sartre’as laikėsi pamatinės nuostatos, pagal kurią filosofija – tai dialektinis mąstymas, kuris yra paties mąstymo viršūnė, aukščiausia forma. O struktūralistinis mąstymas nesiremia dialektiniu metodu, juoba jis svetimas Lévi-Strausso aprašomam pirmykščių žmonių mąstymui, kuris nėra nevadintinas mąstymu. Diskutuodamas su Sartre’u, Lévi-Straussas iškelia skirtingų mąstymo būdų idėją: „laukinis mąstymas“ – tai irgi mąstymas, tik ne konceptais, o figūromis, jusliniais vaizdiniais (šią idėją vėliau perima Gilles’is Deleuze’as, išskiriantis mąstymą konceptais filosofijoje, mąstymą prospektais logikoje bei moksle ir mąstymą afektais bei perceptais mene). Nors pats Lévi-Straussas to nesako, bet sieksiu parodyti, kad atitinkamai struktūralistinis (ir semiotinis) mąstymas – tai *transcendentalinio* mąstymo būdo tąsa. Šio tipo mąstymas siekia aprašyti *antrinių reikšminių sistemų* (mitų, ritualų, mados, diskursų apskritai) funkcionavimo sąlygas. Jis pasiūlo visai kitokias Sistemos, Tapatybės ir Skirties, Sąmonės, Subjekto, Istorijos sampratas, nei tas, kurios veikė dialektinėje filosofijoje. Tad dialektika prieš struktūralizmą nėra tolygu filosofijos ir mokslo priešpriešai. Filosofijos ir mokslo supriešinimą keičia skirtingų mąstymo būdų perskyros.

VANITAS RAIŠKA LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAIKŠTYSTĖJE BAROKO LAIKOTARPIU: SĄMONINGUMO IR REPRESYVUMO TRAJEKTORIJS

Mokytojų knyga, parašyta V–III m. pr. Kr. Koheleto vardu, yra radikali laikysena, kvestionuojanti prasmingą žmogaus būtį, akcentuojanti tuštybės (lot. *Vanitas*) patirtį. Šis tekstas kaip intelektualinė-poetinė būties klausimų artikuliacija tapo Vakarų žmogaus laikysenos dalimi, kuri vis atsikartoja Vakarų kultūroje įvairiuose laikotarpiuose ir kontekstuose. Baroko kultūra yra viena iš tokių *Vanitas* kartotės ir atsinaujinimo terpių. XVI a. pabaigoje ir XVIII a. pradžioje *Vanitas* kategorija ir jos variacijos buvo gana dažnos nusakant skepticizmą, nukreiptą į socialinės struktūros, ekonomines ar intelektualines to meto problemas.

Atsižvelgiant į *Vanitas* diskurso ištakas Koheleto knygoje ir atkreipiant dėmesį į Nyderlandų *Vanitas* specifiką, pranešime nagrinėsime šios kultūros raišką Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės areale Baroko laikotarpiu, pasitelkiant ir kartu polemizuojant su sociologo, kultūros istoriko Vytauto Kavolio darbais. Nors Kavolis Baroko laikotarpį apibūdino esant „prarastąjį šimtmetį“, „ateities neturinčios kūrybos laikotarpį“, kuomet žmogus neturėjo pasirinkimo alternatyvų ir gyveno „metafiziniame teatre“, šiame tyrime kiek atsitrauksime nuo tokio Baroko kultūros paveikslo. Naudodami paties Kavolio įrankių arsenalą ir kultūros tyrimo metodologiją, naujai pažvelgsime į *Vanitas* kultūros raišką LDK. Keliamo klausimą, ar *Vanitas* tiriamame areale buvo daugiau sąmoningumą, reflektyvumą skatinantis diskursas, ar represyvaus modelio raiška?

STASYS ŠALKAUSKIS IR FILOSOFINIS LIETUVIŠKO TAUTINIO SAVITUMO FORMULAVIMAS DIDŽIOJO KARO METAIS

Pranešime nagrinėjama Stasio Šalkauskio (1886–1941) ankstyvoji intelektualinė biografija, rekonstruojant jo mąstymo raidą Didžiojo karo metais. Teigiama, kad karas yra esminis, tačiau nepastebėtas kontekstas norint suprasti jo pirmąją knygą „Ant dviejų pasaulių ribos“ (1919), kurioje Šalkauskis suformulavo savąją lietuvių kolektyvinės tapatybės sampratą. Iki šiol tyrinėtojai daugiausia dėmesio skyrė jo filosofijos studijoms Fribūro universitete, laikydami jas svarbiausiu ankstyvosios Šalkauskio intelektualinės biografijos faktu, tačiau mažai reikšmės skirdami to meto politiniams įvykiams. Pranešime trumpai pristatoma Šalkauskio veikla lietuviškose humanitarinėse organizacijose Šveicarijoje bei „Ant dviejų pasaulių ribos“ rašymo aplinkybės, taip siekiant parodyti jo politinės ir filosofinės minties persipynimą. Būtent politinės aplinkybės skatino Šalkauskį imtis svarstyti apie lietuvišką tautinį savitumą ir Lietuvos santykį su Lenkija. Be to, Didžiojo karo metais Šalkauskio mąstymą veikė jo antivokiškos nuotaikos, kurios jį traukė į Antantės jėgų pusę. Tai, savo ruožtu, atspindėjo jo suformuluotoje filosofinėje lietuvių tautos kaip Rytų ir Vakarų kultūrinių modelių sintetintojos sampratoje, kurią galima perskaityti kaip Vokietijos dominavimo politikos Rytų fronte užimtose teritorijose atmetimą. Nors pirmoji Šalkauskio knyga buvo parašyta 1917 m. pabaigoje, jos išleidimas 1919 m. pavasarį sutapo su „vilsoniškuoju momentu“ Europos tarptautinėje politikoje. Paryžiaus taikos konferencijos metu ši Šalkauskio knyga buvo naudinga kaip dalis platesnės propagandinės kampanijos, kurią finansavo Lietuvos vyriausybė, siekdama lietuvių teisės į tautinį apsisprendimą pripažinimo.

VYTAUTO KAVOLIO SOCIALINĖ ESTETIKA

Su pagrindiniu estetikos klausimu „Kas yra grožis?“ Amerikos lietuvių sociologas Kavolis susiduria XX a. septintajame–aštuntajame dešimtmetyje plėtodamas vaizduojamojo meno sociologiją, konkrečiai, meninio kūrybiškumo temą.

Kavoliška meninio kūrybiškumo tema apima platų spektrą klausimų apie estetinį meno kūrinių tobulumą ir jo vertinimą. Vieną spektro polių sudaro klausimai apie vertinimo kriterijus: kokiais kriterijais remiantis galima atskirti estetiniu požiūriu sėkmingus meno kūrinius nuo ne visai sėkmingų ar nevykusių kūrinių? Ar jie yra universalūs, ar reliatyvūs? Kaip ir kodėl vertinimo kriterijai keičiasi per istoriją? Kitą polių sudaro klausimai, liečiantys patį meninį kūrybiškumą. Jų atveju klausama apie istorinę meninio kūrybiškumo dinamiką bei jos priežastis. Šiuos klausimus kelti skatina tai, kad, nepaisant taikomų vertinimo kriterijų, meninio kūrybiškumo lygis įvairiose epochose skiriasi. Vienose epochose būna atrandama tobulesnių meno kūrinių ir didesnis jų skaičius nei kitose epochose. Žvelgdami iš filosofinės estetikos perspektyvos matome, kad nemenka dalis klausimų tiesiogiai susiję su grožiu ir ontologiniu jo statusu.

Estetinio vertinimo kriterijų prigimties klausimu Kavolis užima universalistinę poziciją. Pagal jį, kriterijų universalumą įrodo egzistuojantis meno vertintojų sutarimas dėl estetinės meno kūrinių vertės. Gindamas universalaus sutarimo dėl meninio tobulumo galimybę Kavolis padaro dvi svarbias išlygas. Pirmiausia, universalūs vertinimo kriterijai yra ne vieninteliai. Be jų dar egzistuoja įvairūs partikuliarūs kriterijai. Pastaraisiais ypač yra linkę remtis nemenininkai. O menininkai ir kiti su menu glaudžiai susiję asmenys (meno istorikai, kritikai ir muziejininkai) geba atsiriboti nuo partikuliarių kriterijų ir remtis universaliais standartais. Kas gi tie Kavolio turimi mintyje universalūs meninio tobulumo kriterijai? Juos mūsų autorius sieja su menine forma – jos kompozicijos kompleksiskumu ir derme, ekspresyvumu ir techninio išpildymo meistriškumu, – savybėmis, kurias pajėgūs tinkamai įvertinti tik praktikuojantys menininkai ir kiti jiems artimi profesionalai. Taigi, remiantis filosofine estetika, Kavolio poziciją grožio prigimties klausimu galima apibūdinti kaip objektyvistinę.

Kavolis, gilindamasis į istorinę meninio kūrybiškumo dinamiką, yra vienas iš nedaugelio mokslininkų, kurie siekia pateikti sociologinį aiškinimą. Šiuo požiūriu jis lygintinas su rusų kilmės amerikiečių sociologu Pitirimu Aleksandrovičiumi Sorokinu, o taip pat iš dalies ir su amerikiečių antropologu Alfredu Louisu Kroeberiu, – mokslininkais, kurie meninį kūrybiškumą plačiausiai analizavo iš nemenotyri-
nės perspektyvos. Plėtojamas sociologinis grožio aiškinimas leidžia Kavolio poziciją apibūdinti kaip socialinę estetiką.

ISTORIJOS METAFIZIKOS SAMPRATA LEVO KARSAVINO DARBUOSE

Ankstyvuosiuose darbuose *Istorijos teorija*, *Istorijos filosofija* Levos Karsavinas išskiria tris pagrindines prieigas, kurios leidžia kalbėti apie istorijos mokslą, – istorijos teoriją, istorijos filosofiją ir istorijos metafiziką. „Istorijos teorija“, pasak Karsavino, negali būti savarankiška ir apsieiti be metafizinių klausimų gvildinimo. Taip, anot Karsavino, „istorijos teorija“ yra mokslas, tiriantis istorinio proceso ir jo pažinimo esmę, tuo tarpu „istorijos filosofijos“ tyrimo objektu tampa tų pačių istorijos išsivystymo procesų sąryšis su absoliutu. Galiausiai, „istorijos metafizikos“ uždaviniai yra konkretaus istorinio proceso pažinimas ir vaizdavimas visumos kontekste bei šio proceso prasmės atskleidimas. Nubrėžti griežtą demarkacinę liniją tarp „istorijos filosofijos“ ir „istorijos metafizikos“ gana sudėtinga. „Istorijos teorijos“ ir „istorijos filosofijos“ problematikai Karsavinas skyrė atskirus darbus ir metodologiškai jas pagrindė, tuo tarpu „istorijos metafizikos“ atžvilgiu to nebuvo padaryta. Dar prieš Antrąją pasaulinį karą laiškuose Gustavui Vetteriui Karsavinas užsiminė apie darbo pradžią ties veikalu, skirtu „istorijos metafizikos“ problematikai. Nors darbas taip ir nepasirodė spaudoje, liko nepublikuotas mašinraštis *Pasaulio kultūros istorija* (F56-1), kuriame Karsavinas bando įgyvendinti seniau nubrėžtą projektą. Pranešime glaustai nurodomas skirtumas tarp „istorijos teorijos“, „istorijos filosofijos“ ir „istorijos metafizikos“ sampratos Karsavino darbuose bei plačiau aptariamas „istorijos metafizikos“ projektas bei jo metodologiniai pagrindai *Pasaulio kultūros istorijos* darbe.

VOSYLIAUS SEZEMANO ANTIKOS FILOSOFIJOS RECEPCIJA, INTERPRETACIJA IR AKTUALIZACIJA

Vosyliaus Sezemano tekstai, skirti filosofijos istorijai, akivaizdžiai nėra vien bandymai kuo tiksliau rekonstruoti filosofinius „faktus“ ar praeities filosofų idėjas. Sauso filosofijos istoriko samprata buvo svetima mąstytojui, savęs pažinimo problemą laikiusiam pamatine filosofine problema ir plėtojusiam dalykinio ir nedalykinio žinojimo perskyros idėją. Būtent todėl Sezemano darbuose apie Antikos filosofiją rasime kūrybiškai derinamą kruopščią filosofinę analizę ir laisvą Antikos idėjų interpretavimą, nevengiant į Antikos filosofiją įnešti modernių sąvokų ir idėjų. Ne visada paprasčia pasakyti, kiek Sezemano filosofijos formą ir turinį veikė gyvenamojo laikotarpio filosofinės mados, o kiek – antikinės filosofijos paveldas, nes nėra iki galo aišku, kiek Antikos filosofų idėjos padėjo susiformuoti Sezemano „fenomenologiniam“ filosofavimo būdui, o kiek Antikos filosofai buvo perskaityti ir interpretuoti „fenomenologine dvasia“. Nepaisant to (o gal būtent dėl to), Sezemanas savo Antikos filosofijos istorijai skirtais darbais ne tik pateikia gilių išvalgų apie senąją Antikos filosofiją, bet ir parodo, kaip ši senoji filosofija gali būti aktualizuota šiandien. Žinoma, galima kvestionuoti vienokį ar kitokį senųjų idėjų aktualizavimo būdą, tačiau tai, kad filosofijos istorijai skirtų darbų skaitymas skatina norą diskutuoti su teksto autoriumi, tik įrodo Sezemano kaip autentiško ir originalaus filosofo statusą.

FILOSOFEMOS PETRO MOHYLOS „APEIGYNE“ – KODĖL IMA DOMINUOTI SCHOLASTINĖS SAMPRATOS?

Pranešime aptariamos filosofinės sampratos, naudojamos Petro Mohylos „Apeigyno“ įvadiniuose tekstuose. Nagrinėjama jų kilmė, santykis su Bažnyčios Tėvų palikimu. Patvirtinama paplitusi nuomonė, kad daugelis sampratų perimtos iš Vakarų scholastinės filosofijos, ne iš patristikos, ir siūlomas atsakymas į klausimą, kodėl įvyko toks perėjimas nuo patristinės prie vakarietiškos (scholastinės) filosofijos. Perėjimas aiškinamas platesniame liturgijos filosofijos istorinės raidos kontekste. Atkreipiamas dėmesys į tai, kad nors klasikinių patristinių liturgijos komentarų – Kiriilo Jeruzaliečio, Dionizijo Areopagiečio, Germano Konstantinopoliečio – vertimai į slavų kalbą buvo atlikti labai anksti, tačiau mažas rankraščių skaičius parodo, kad jie nebuvo populiarūs ir plačiai prieinami Abiejų Tautų Respublikoje. Iš klasikinių tekstų buvo prieinamas tik suredaguotas, „nufilosofintas“ Germano Konstantinopoliečio „Bažnyčios apeigų tyrimas ir kontempliacija“ (bažn. slav. Толкъ божественныя литургия), taip pat įvairios nefilosofinės liturginės vizijos, kaip, pvz., pseudo Grigaliaus Nazianziečio „Šventosios Liturgijos analizė“. Taigi, to meto Abiejų Tautų Respublikoje patristinis Antikos filosofijos sampratų naudojimas religinėms apeigoms interpretuoti greičiausiai nebuvo pažįstamas, todėl pasirinkti prieinamesni scholastiniai aiškinimai.

KAIP VOSYLIUS SEZEMANAS SUPRATO FRIEDRICH O NIETZSCHE'ĖS FILOSOFIJĄ? REKONSTRUKCIJOS BANDYMAS

Pagrindinė pranešimo medžiaga yra negausi, aptikta VUB rankraščių skyriuje. Pirmasis dokumentas yra VU apginta Albino Liaugmino filosofijos daktaro disertacija (*Vitaliniai Nietzsche's ir Guyau etikos pagrindai*. Vilnius, VU, 1943 (VUB RS F 142-10)), kurios parašėse yra Vosylius Sezemano ranka įrašytos pastabos. Antrasis dokumentas yra labai subraukytas juodraštis, kuriame rašoma apie Nietzsche'ę. Juodraštis nėra datuotas, jis yra rankraščių specialistų pavadintas „Įrašai ir pastabos“ ir įdėtas į Sezemano fondą (VUB RS F 122-1261-34). Kad jis tikrai yra rašytas Sezemano, matosi iš to, kad raštas sutampa su tuo, ką matome jau minėto darbo parašėse. Žinoma, akivaizdi yra ir spausdintuose Sezemano kūriniuose bei juodraštyje dėstomų minčių koherencija. Yra ir dar vienas netiesioginis prielaidų apie Sezemano Nietzsche'ės perskaitymą šaltinis. Tai Sezemano mokinio Rapolo Serapino Nietzsche'ės idėjų pristatymas jo sudarytoje antologijoje „Ties grožio vertybėmis“ (1936–1940). Vargu ar įmanoma nustatyti, kiek jo supratimas buvo savarankiškas, kiek gilius apmąstymus inspiravo antologijoje ne kartą su dėkingumu minimas profesorius Sezemanas. Akivaizdu bent jau tai, kad Sezemanas aprobavo Serapino išrinktus tekstus ir jų interpretaciją. Taip pat pasitelkiu ir publikuotus Sezemano darbus: „Sokratas ir savęs pažinimo problema“ (1925), „Kentėjimo problema“ (nedatuotas), „Religija ir jos reikšmė pasaulėžiūrai formuoti“ (1935), kuriuose užsime-nama apie vokiečių filosofą (Vosylius Sezemanas. *Raštai. Filosofijos istorija. Kultūra*. Vilnius: Mintis, 1997).

Pripažįstu, jog medžiagos yra mažai. Pastanga iš jos rekonstruoti Sezemano požiūrį į Nietzsche'ę yra nulemta to, kad to laiko lietuviškosios jo recepcijos (daugiausia paviršutiniškos kritikos) kontekste negausios Sezemano užuominos teigiamai išsiskiria.

ŠEŠIOS PASKUTINĖS ARISTOTELIO KATEGORIJOS SCHOLASTINĖJE LOGIKOJE

Scholastinė logika paskutiniųjų 6 Aristotelio kategorijų, arba predikamentų, – veikimo (*actio*), patyrimo (*passio*), laiko (*quando sive tempus*), vietos (*ubi sive locus*), padėties (*situs sive positio*) ir turėjimo (*habitus*), – nelaikė savarankiškoms kategorijomis. Tvirtinta, kad jos skiriasi nuo pirmųjų 4 kategorijų (substancijos, kiekybės, santykio ir kokybės) ne esme (*essentialiter*), o vien egzistavimo būdu, arba modusu (*modaliter*). Tai yra, pirmosios keturios kategorijos esančios vidinės individualių esinių formos. Tuo tarpu paskutinės šešios kategorijos yra tie patys pirmieji 4 predikamentai, determinuojantys individualius esinius kaip jų išorinės formos (*extrinsece*).

Aiškindami kiekvienos iš paskutiniųjų šešių kategorijų statusą, scholastinės logikos kūrėjai įsitraukdavo į fundamentalų scholastinį disputą. Škotistinė šio ginčo dalyvių stovykla minėtasias kategorijas laikė išoriniais individualių esinių santykiais. Tuo tarpu tomistinio požiūrio atstovai tvirtino, jog šie predikamentai – tai ne santykinės, o absoliučios išorinės individų formos. Štai veikimas ir patyrimas laikyti išorinėmis kokybėmis, laikas, vieta ir padėtis – išorinėmis kiekybėmis, o turėjimo kategorija – išorine substancija.

DAILĖ IR IDEOLOGIJA ANKSTYVUOJU SOVIETMEČIU: „FORMALIZMO“ KRITIKA IR MENININKŲ BENDRUOMENĖS GYNYBINĖS STRATEGIJOS

Pranešime nagrinėjama stalininės meno sampratos indoktrinavimo tematika. Tęsiant (straipsniuose „Stalininio laikotarpio dailės kritika Lietuvoje: doktrininė retorika ir meniškumo sauga“, „Kas nutiks Čiurlioniui? Ideologinės manipuliacijos 1950-aisiais Dailininkų sąjungoje vykusiame aptarime „Dėl M.K. Čiurlionio kūrybinio palikimo įvertinimo“) atliktą tyrimą pasitelkiami mokslinėje apyvaroje nebuvę šaltiniai (Dailės Instituto ir Dailininkų Sąjungos konferencijos lietuvių dailės palikimo klausimais 1953 m. medžiaga archyve, straipsniai periodikoje).

Pranešime siekiama:

- aptarti stalininių laikų doktrinoje centrinę vietą užimančią tipologinę pažangaus „realistinio“ / reakcingo „formalistinio“ meno priešstatą meno teorijos ir poveikio meno laukui požiūriais;
- atskleisti minėtos priešstatos vaidmenį orientuojant dailės procesą: pasitelkus pavyzdžių iš „kovos su formalizmu“ naratyvo, atskleisti, kaip doktrininės retorikos atstovai kritikavo menininkų pastangas neatsisakyti nacionalinės dailės meninės raiškos būdų, pasinaudoti jais imantis socrealizmo teminio repertuaro, ir koks buvo menininkų bendruomenės gynybinis atsakas į kaltinimus;
- apžvelgti dailės paveldo (Vilniaus meno mokyklos, grupuotės „Ars“) aptarimus, kuriuos surengė Dailininkų sąjunga, vykdydama partinės vadovybės direktyvą vadovaujantis „dviejų nacionalinių kultūrų kiekvienoje nacionalinėje kultūroje“ samprata naujai įvertinti dailės paveldą. Išryškinti strategijas, kurias naudojo dailininkų bendruomenė išplėsdama jo pažangiosios dalies ribas, kvestionuodama priskyrimą reakcingajai.

Leidinyje spausdinama respublikinės mokslinės konferencijos „Lietuvos filosofijos trajektorijos 2024“, skirtos paminėti Pasaulinei filosofijos dienai ir Vosyiliaus Sezemano 140 metų gimimo sukakčiai, programa ir pranešimų tezės. Pranešėjai nagrinėja įvairiems Lietuvos filosofijos raidos laikotarpiams priklausančius autorius ir jų idėjas.

LIETUVOS FILOSOFIJOS TRAJEKTORIJOS 2024

Konferencijos programa ir pranešimų tezės